

Grønlændernes religiøse forudsætninger

Af Mogens Hindsberger

I Danmark har vi de bedst tænkelige forudsætninger for at vide noget om den gamle eskimoiske religion. Det har vi først og fremmest p. g. a. vores tætte forbindelse med Grønland igennem århundreder.

Dermed være ikke sagt, at vi ved alt. Grønlænderne selv udtrykker gang på gang, hvor lidt de selv ved.¹

Vores viden har vi først og fremmest fra de første missionærer, der virkede i Grønland fra 1721, men også de senere missionærer og andre udsendte har gjort mange nyttige iagttagelser.

Da Østgrønland så blev koloniseret i slutningen af forrige århundrede, fik vi en ny chance for at gøre studier, fordi Østgrønland p. g. a. sin isolerede placering havde levet sit eget liv i den mellemliggende periode.

I nyere tid har de nævnte værdifulde iagttagelser kunnet suppleres med arkæologisk forskning.

Jeg mener ikke, det er frugtbart at forsøge at lave en skarp afgrænsning af, hvad der er religiøst, og hvad der ikke er religiøst hos eskimoerne.²

Nogle forskere har dog gjort det,

f. eks. Mads Lidegaard, som et sted siger: »Den gamle religion blandede sig slet ikke i, hvordan mennesker lever med hinanden – det hørte sociallivet til. Religionen interesserede sig kun for overtrædelser af kultiske tabubud, som ikke havde noget med almindelig menneskelig moral at gøre.«³

Vores store polarforsker Knud Rasmussen, som vel er den, der har haft den dybeste indføling med det eskimoiske tankesæt, siger om den store modsætning mellem eskimoens tilsyneladende store sorgløshed, men inderst inde dybe utryghed: »Bag ved alt dette umiddelbart indtagende skjuler der sig en mangel på frigjorhed og en følelse af afhængighed, ikke blot over for naturen og dens magter, men også over for de mennesker, de lever sammen med, og dette præger i høj grad alle deres religiøse forestillinger.«⁴

Selv om det her først og fremmest er de grønlandske eskimoers religiøse forestillinger, der interesserer, må man være opmærksom på, at der findes religiøse fællestræk i de fleste eskimosamfund. Det kan man drage nytte af i forsknin-

Netsilik-kvinder og deres børn parat til at møde Knud Rasmussen's 5. Thule-ekspedition i det centrale Canada 1923. Nationalmuseet, Etnografisk Samlings billedarkiv.

gen, især hvis man samtidig bemærker de mange forskelle, der også er.⁵

Familien

Det gamle eskimoiske samfund byggede på familien taget i videste betydning, idet relationerne bagud til forfædrene var altafgørende.⁶

Knud Rasmussen siger: »Grundlaget i den eskimoiske religion er det, at de helt forlader sig på forfædrenes ufejlbarlighed og bygger deres tro op gennem overleverede myter og sagn, som anses for sande og befolker hele naturen med mægtige og grusomme væsener.«⁷

Parforholdet

I eskimoens dagligdag var parforholdet den naturlige basis. Så snart den unge mand var blevet grundigt oplært af sin

far eller andre slægtninge og havde bevist, at han kunne klare sig selv, kunne han finde sig en hustru. På den anden side var det også nødvendigt, at han gjorde det, hvis hans fangertilværelse skulle fungere tilfredsstillende. Uden sin hustrus støtte til at holde klæderne i orden og tilberede den hjembragte fangst kunne han ikke eksistere.

På samme måde blev den unge pige forberedt til et liv som fangerhustru af sin mor.

Parforholdet blev ingenlunde altid til på de unges eget initiativ. Iøvrigt kunne en af parterne godt være oppe i årene. Manden kunne have mistet sin kone eller have kasseret hende, fordi hun ikke var god nok til sit arbejde. Den vigtigste kassationsgrund var dog, at kvinden ikke kunne føde ham børn.

Den første tid i et parforhold var en slags prøvetid. Det viste sig så, om de kunne få børn sammen, og om kvinden beherskede de kvindelige sysler, manden ikke kunne undvære. Initiativet blev ofte taget af den unge fangers forældre. F.eks. synes hans mor måske, at hendes øjne er for dårlige til at se, og foreslår derfor sønnen at finde en hustru. Det kunne godt være en enlig kone, der ikke er helt ung, som har vist sig som en god fangerhustru. Hun kan være blevet forstødt eller har måske mistet sin mand, fordi han er omkommet under fangst.

Allerede Hans Egede bemærker, at der i næsten alle ægteskabsceremonier var et element af bortførelse eller tvang, og at kvinden, hvor forelsket hun end var, skulle foregive at være uinteresset.⁸

Men da begge parter ofte boede på samme boplads, var det nærliggende, at der kom en aftale i stand mellem disses forældre, hvis de syntes, at det var en passende forbindelse.

Hvis ægteskabet var barnløst, måtte der gøres noget, og der kunne i mange tilfælde gøres noget. Manden kunne låne sin kone ud til en anden i et forsøg på at få hende gravid. Det kunne eventuelt klares bag brikseforhængen. Hans Egede omtaler denne løsning uden at forstå, at der kan ligge alvor bag dette forsøg.⁹

En anden mulighed at løse barnløshedsproblemet på var deltagelse i den såkaldte lampeslukningsleg, som Egede kalder »denne skammelige Hoere-Leeg«. Her har hustruen mulighed for at træffe på en, der kan gøre hende gravid.

Nigtajok, søn af den navnkundige Orpingalik. Net-silik ved Pelly Bay 1923. Nationalmuseet, Etnografisk Samlings billedarkiv.

De nævnte muligheder foreligger kun, hvis det er manden, der er »ufrugtbar«.¹⁰

Hvis årsagen ligger hos kvinden, må hun nok se i øjnene, at hendes fremtid i bedste fald består i at være medhustru.

De første missionærer ser tydeligt, hvor usikker kvindens stilling kan være og fordømmer mændenes forstødelse af deres hustruer. Derved kommer de dog uden at vide det til at gribe ind i samfundslivet, idet de i nogle tilfælde gør det vanskeligt for fangerfamilierne at fungere bedst muligt.

Det kan være ødelæggende for en fanger, hvis han ikke får den nødvendige støtte af sin hustru.

At kvinderne er særlig interesserede i missionen, er tydeligt. De ser deres chance i, at missionærerne forsøger at bekæmpe deres eventuelle forstødelse.

Tartutarföq, en af Netsilik-folkets stærke kvinder, fotograferet 1923. Nationalmuseet, Etnografisk Samlings billedarkiv.

Omvendt føler mændene det som en utidig indblanding, som er vanskelig at leve med.

Fødsel

I mange kulturer har fødselen været anset som noget helligt eller ligefrem farligt, noget, der kunne være skæbnesvangert for familien, slægten og samfundet. Sådan har det også været hos eskimoerne. »Livets indtræden og afslutning er omgærdet med et utal af vigtige regler og ceremonier«,¹¹ de såkaldte tabuer. Overtrædelser af disse tabuer kan få katastrofal betydning både for enkeltpersoner og for hele det pågældende samfund.

Kvinderne og specielt den fødende rammes særlig hårdt af disse tabuer.

F.eks. måtte i Østgrønland en nybagt moder ikke i 3 dage efter barnets fødsel spise af samme fad som de andre, men måtte have sit eget kødfad. Hun måtte heller ikke tage vand fra vandbeholderen, men måtte lade andre øse det op til hende og føre hendes drikkeskål til munden.¹²

Reglerne om navngivning var også meget væsentlige. Heraf fremgår også den stærke sammenhæng mellem fødsel og død, nemlig slægtens videreførsel. Det er navnet, der knytter slægtens medlemmer sammen. Hos de fleste eskimoer skulle barnet have sit navn umiddelbart efter fødselen, og det var absolut ikke ligegyldigt, hvad de blev kaldt. Afdøde i slægten, der endnu ikke var blevet opkaldt, skulle opkaldes i dette barn, ellers kunne der blive ubalance. Til gengæld kunne man regne med, at barnet arvede nogle af den afdødes egenskaber, som derved levede videre.

Førstefangst

Når drengen var blevet så stor og havde erhvervet sig tilstrækkelig med tekniske færdigheder til selv at agere fanger, var han moden til sin første fangst. Det var en vigtig milepæl i hans liv.

Førstefangsten har været markeret i alle eskimoområder på den ene eller anden måde. Nogle steder med en fast ceremoni, andre steder forekom det mere improviseret.

Købmand Dalager beretter midt i 1700-tallet følgende om den første sælfangst: »Naar nu Sønnen faar sin første Sæl-Hund, gjør Faderen den Aften et stort Giæstebud og indbyder Giæsterne alleene paa Sønnens fangede Sæl-Hund,

ihvorvel der i det øvrige maa frembæres alt, hvad Huset formaaer. Giæsterne berømme da den unge Drengs Hurtighed, og rose Kiødet som noget meere end almindelig velsmagende. Beenene af Kiødet passes nøye paa, at de blive samlede til det Sted, hvor Sæl-Hunden var troffen, og der nedsynke dem til et takoffer for Havet.«¹⁴

Det er nogle værdifulde iagttagelser, selv om udtrykket »takoffer til havet« måske ikke rammer så præcist.

Det afgørende er, at ifølge eskimoen er al ting levende på samme måde som mennesket selv.¹⁵

Derfor gælder det om allerede for den unge fanger at have et harmonisk forhold til fangstdyrene. Det betragtedes nærmest som et personligt forhold. Hvis der virkelig var tale om et »venskab«, kunne fangerne regne med, at de inkarnerede dyr igen og igen ville lade sig fange af ham.¹⁶

I Grønland har der været en tendens til at markere alt det, der skete for første gang: f.eks. når barnet fik sin første tand, sit første sæt klæder, fik sin første tur i sin kajak, erhvervede sit første sår osv.¹⁷

Den helt store begivenhed var dog den første fangst, der dannede overgang til manddomsgerningen som fanger.

Med denne tendens til at fejre alt det, der skete for første gang, kan det måske undre os i kvindefrigørelsens tidsalder, hvorfor der tilsyneladende ikke er spor af, at man har markeret pigens første forsøg på madlavning eller første sytøj.

Årsagen er nok, at eskimoerne havde et helhedssyn på deres tilværelse, og at overskriften for deres liv var fangsten. Alt skulle ses i lyset af den, og da fangeren jo stod for fangsten, måtte alt ses under hans synsvinkel.

I vor tid er der dog nogle grønlandske kvinder, der kan fortælle, at deres første

Østgrønlandsk familie foran deres sommertelt, 1906. Nationalmuseet, Etnografisk Samlings billedarkiv.

madlavning er blevet fejret, men kun inden for den snævre familiekreds.

Fangst og livssyn

I alle kulturer hænger tingene sammen. Vi er ofte tilbøjelige til at glemme det, og det er i hvert fald helt fatalt, når man vil forsøge at skildre, hvordan eskimoerne finder sig til rette i verden, det gælder både naturen og overnaturen.¹⁸

Vi vil meget gerne isolere enkelte kulturelementer for at kunne granske dem nøjere, og i nogle tilfælde kan det være både praktisk og nødvendigt. Men man må aldrig glemme, at eskimoerne i udpræget grad havde en helhedsforståelse. Lige så vigtigt er det at gøre sig klart, at eskimoerne ikke krævede, at denne forståelse skulle være logisk og modsigelsesfri målt efter vor målestok.

Det gør sig f. eks. gældende, når talen er om de kræfter, der styrer deres tilværelse. De har ikke kunnet undgå at bemærke, at naturen er i besiddelse af enorme kræfter, som man bare må acceptere, og som man må gøre alt for at stå sig godt med.¹⁹

Det helt afgørende for eskimoens eksistens var jo, at der var tilstrækkelig med fangstdyr til, at de kunne opretholde livet. En ældre eskimo havde mange gange i sit liv oplevet den katastrofe, at fangstdyrene udeblev, og havde han det ikke selv, var der talrige rystende beretninger fra forfædrene om den slags begivenheder. Til beretningerne var næsten altid knyttet forklaringer på, hvorfor denne situation var indtruffet, og hvordan man tacklede den. Forklaringerne endte næsten altid med, at man havde fornærmet nogle af naturens sty-

Månemandens hunde gav alle fjelde stemmer.
Tegning af Aka Høegh.

rende magter, som derfor som straf havde holdt fangstdyrene tilbage.²⁰

De gamles regler og erfaringer var eskimoernes eneste muligheder for at kunne styre sig nogenlunde helskindet igennem tilværelsens labyrint.²¹

Luftånden

Eskimoer i de forskellige områder er stort set enige om, at der er nogle kræfter, der styrer naturen og dermed menneskelivet. Hvordan de er opstået, vides ikke, og det interesserer heller ikke så meget. En af disse kræfter er luftånden eller sila. Dens vigtigste opgave er tilsyneladende at overvåge, at de gamle eskimoiske love og bestemmelser overholdes. Det gælder først og fremmest det store system af tabuer, der efterhånden er opstået, først og fremmest omkring fødsel og død.

Grunden til, at tabuerne er blevet så mange, er, at systemet er selvforstærkende. Hvis man forsøger at klare en krise – og det er næsten altid manglende fangst – gør man det ved til punkt og prikke at overholde de gamle tabuer. Hvis krisen så alligevel ikke ophører, ligger det snublende nær at bygge nye tabuer oven på andre, f.eks. overføre tabuer fra et forhold, hvor det altid har haft god effekt, til et andet, hvor det ikke tidligere har været benyttet.

Et indtryk af, hvordan man klamrede sig til tabusystemet, fik nogle af de første missionærer i Grønland, når de forsøgte at overbevise grønlænderne om det nytteløse i at overholde tabuerne. Ofte fik de svaret: »Sila bliver vred«. ²²

Havånden

En anden naturånd, som eskimoerne i høj grad har måttet skulle tage hensyn

til, er havånden, eller havkvinden, som kendes i alle de eskimoområder, der findes i havets nærhed.

Der findes talrige beretninger om, hvordan hun er opstået, men der er i hvert fald almindelige enighed om, at hun har bolig på havets bund, hvor hun samtidig er overhoved for det mest attraktive dødsrige for de fleste eskimoer.

Hun er nok den af naturånderne, som bliver betragtet med størst respekt og frygt. Hun menes at holde regnskab med menneskers overtrædelser af taburegler. Disse overtrædelser sætter sig som snavs i hendes hår og fremkalder vrede hos hende. Det resulterer så i, at hun tilbageholder fangstdyrene. Det gælder så om at formilde hende, først og fremmest ved ikke at fremture i overtrædelserne. Men det indebar jo, at man blev klar over, hvem der på bopladsen var den skyldige. ²³

Havets moder har besøg af en åndemaner, der renser hendes hår. Tegning af Kårale Andreassen.

Sagnet om solen og månen. Tegning af Aka Høegh.

Måneånden

Lige som havånden er overhoved for dødsriget i havet, er måneånden eller månemanden det for dødsriget i himlen. Dette dødsrige er nok først og fremmest opstået i indlandseskimoernes tanker, idet det i dette dødsrige først og fremmest er landdyr, der jages. Hos øst-eskimoerne, hvortil grønlænderne hører, overvåger måneånden specielt de tabuer, der vedrører kvinders barsel.²⁴

Der findes talrige myter om solen og månen. I hvert fald opfattes måneånden som et maskulint væsen. Han menes at kunne straffe kvinder, der forbryder sig mod tabuerne, ved at gøre dem ufrugtbare. En anden funktion, han har, er, at han står for ebbe og flod, hvormed han

også kan regulere antallet af fangstdyr.²⁵ Man kan diskutere, om disse ånder eller magter er genstand for en egentlig kult.²⁶

Sjæl og kraft

Hvordan er mennesket nu placeret i denne verden af kræfter? Det findes der ingen entydig forklaring på, men der findes uendelig mange bud på det.

Man kan vel sige, at der er enighed om, alle ting består af en kraft eller mana, som eskimoerne kalder inua (dets ejer).

Herudover ser det ud til, at eskimoerne i mange tilfælde har ment, at mennesker og dyr har en eller flere kropsjæ-

Amuletbælte fra Netsilik-eskimoerne. National-museet, Etnografisk Samling.

le, samt en eller flere frisjæle. Frisjælene mentes at vedblive med at eksistere, og de kunne overgå til en anden skikkelse, for det meste, efter at døden var indtrådt.

Der findes mange beretninger om overgange fra mennesker til dyr og omvendt. Det kunne kun lade sig gøre, fordi man var overbevist om, at mennesker og dyr havde samme slags sjæle.

Et eksempel på en frisjæl er navnet. Det var derfor vigtigt, at et menneskes frisjæl, når døden var indtrådt, fik en »ny bolig«. Det drog man omsorg for gennem opkalderinstitutionen. Det var i de fleste eskimoområder almindeligt, at de afdødes navne blev givet til de børn i slægten, som først blev født. I den mellemliggende periode kan man være bekymret for, hvad »navnesjælen kan finde på«.

Hvordan eskimoens tilværelse formede sig, afhang i allerhøjeste grad af vedkommendes sjælsstyrke.

Som i mange andre kulturer mente også eskimoerne, at deres handlinger kunne styrke sjælen. En stor fanger fik styrket sin sjæl, og en dårlig fanger fik forringet sin sjælsstyrke.

Trængte den enkelte til mere kraft, f.eks. til en forestående fangst, kunne man benytte de såkaldte serratit (trylleord). De skulle fremsiges i dæmpet tonefald og uden fejl, ellers mentes de ikke at have virkning.

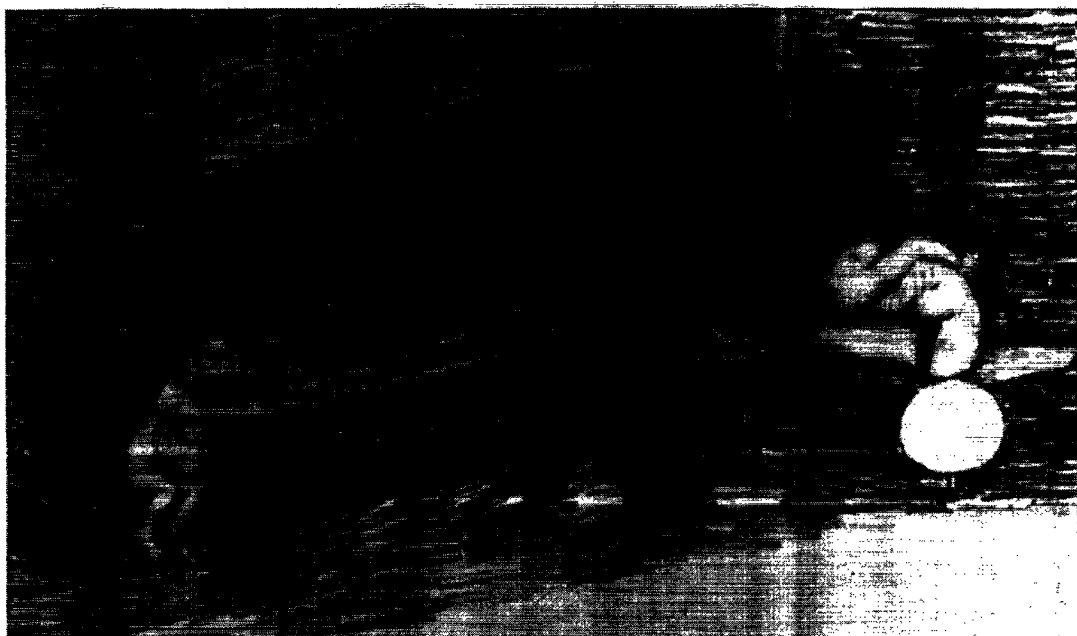
Brugen af amuletter var også et forsøg på at erhverve kraft. De fleste amuletter bestod af dele af dyr. De pågældende dyrs kraft mentes så at blive koncentreret i amuletten. Eskimoen bar ofte amuletten på sig for at blive beskyttet imod farer eller for at få held i jagt.

Mens amuletten mentes at have positiv betydning og kraft, var tupilakken nedbrydende. Den kunne bestå af næsten det samme som amuletten, men den blev indviet og rettet imod ens fjende, som formodedes at miste sin kraft derved, ja, ofte mistede han livet.

Man kan diskutere, om brugen af serratit, amuletter og tupilakker er en egentlig kult. Der er vel ingen grund til at finde nogen anden betegnelse. Men samtidig må man understrege, at denne kult har været decentral, idet den blev udøvet af den enkelte.

I alle kulturer har der været en tendens til, at den religiøse kult blev varetaget af specialister (præster), hvad der betød, at den blev kraftig udbygget.

At en tilsvarende udvikling har fundet sted i det eskimoiske område er

En hjælpeånd kommer ind til den bagbundne åndemaner. Tegning af Kårale Andreassen.

sandsynlig. Men man har indtil nu ikke kunnet kortlægge en sådan udvikling fra førshamanisme til shamanisme.²⁷

Åndemaneren

Det er sandsynligt, at det i århundreder har været personer med særlige forudsætninger, f.eks. nogle, der har været udstyret med en særlig karisma, eller muligvis bare opinionsledere i samfundet, der havde udøvet de vigtige religiøse handlinger, der først og fremmest bestod i at formilde naturånderne, så de ikke holdt fangsten tilbage.

Senere er der sandsynligvis sket det, at denne funktion er blevet yderligere centraliseret, så den udelukkende er blevet udøvet af eksperter (angakkut), som både var i besiddelse af særlige anlæg, af en speciel uddannelse, og som i mange

tilfælde havde arvet stillingen fra deres far.²⁸

I sin grønlandsbeskrivelse fra 1741 (Det gamle Grønlands nye Perillustration) giver Hans Egede en meget kort og alligevel ret udtømmende beskrivelse af en angakkoqs vigtigste funktioner:

- 1) at han skal mumle over de syge, for at de kan blive friske igen,
- 2) at han skal tale med sin hjælpeånd og få information af ham om, hvordan de skal forholde sig, for at de kan have lykke i deres næring,
- 3) at han får at vide, når nogen skal dø, eller der vil ske noget andet ulykkeligt.

Hans Egede siger sammesteds, at de andre bopladsfæller tror på åndemanerne til trods for, at de er nogle store løgnere,

og at de ikke tør overtræde det, som bliver befalet i hjælpeåndens navn, af frygt for, at der skal vederfares dem noget ondt.²⁹

Der er en tendens til, at åndemanageren, hvor han findes, har eneret på al religiøs virksomhed.

Det at få en orakelånd til at fortælle om, hvordan f.eks. en sygdom vil udvikle sig, har ifølge beretningerne mange menigmænd praktiseret. Men en angakkoq vil normalt ikke tolerere, at andre end han udøver den såkaldte qilaneq (hovedløftning). Den består i, at man f.eks. binder en rem om den syges hoved samtidig med, at man stiller spørgsmål til orakelånden. Så hæver og sænker man hovedet med en stok. Hvis spørgsmålet, som stilledes orakelånden, drejede sig om, hvorvidt den syge kunne blive rask igen, og stokken føltes tung, opfattedes det som et »ja« fra orakelåndens side.

Der findes utallige beretninger om åndemanagerseancer lige fra Egederne og fremefter, f.eks. Paul Egedes beretning fra 1722, hvor han og hans mindre broder Niels blev inviteret til at overvære en sådan seance.³⁰

Disse beretninger frembyder overordentlig mange variationer. Hver åndemanager har tilsyneladende sit særpræg og sit bestemte ritual, som hans bopladsfæller er fortrolige med og værdsætter.

Det er klart, at åndemanagerne i kraft af deres stilling har haft stor indflydelse og magt i deres gruppe. Selv om de ikke formelt var ledere, var de det i høj grad uformelt.

I nogle af beretningerne kritiseres åndemanagerne for på en utiltalende måde

at udnytte situationen ved f.eks. at påbyde nogle af bopladsfællerne bodehandlinger, som først og fremmest gavnede dem selv, f.eks. store fangstandele. Naturalier kunne de naturligvis også erhverve som betaling for deres åndemaning.

At åndemanagerne i Grønland havde en magtposition at forsvare, viste sig også ved, at de opfattede missionærerne som alvorlige konkurrenter og derfor som regel var deres bitreste modstandere.

Om den eskimoiske religion kan sammenfattende siges, at den var dybt integreret i samfundslivet iøvrigt, og at den langt fra gjorde krav på at udgøre et modsigelsesfrit system.

Åndemanageren Ajukutok fotograferet af Th. Krabbe i Ammassalik, september 1908.

Noter:

1. Knud Rasmussen, 1921, s. 9: En gammel østgrønlænder sagde til Knud Rasmussen: »Menneskene formår så lidt, så lidt, og vi ved ikke engang, om det, vi tror på, er rigtigt.«
2. Jvf. Mogens Hindsberger, 1977, s. 13.
3. Mads Lidegaard, 1991, s. 176.
4. Knud Rasmussen, 1921, s. 9–10.
5. Boas, 1964, s. 175: »Although the principal religious ideas of the Central Eskimo and those of the Greenlanders are identical, their mythologies differ in many material points.«
6. Idem, s. 170.
7. Knud Rasmussen, 1921, s. 10.
8. Hans Egede: Det gamle Grønlands nye Perustration, 1925, s. 373.
9. Idem, s. 373.
10. Idem, s. 373.
11. Knud Rasmussen, 1921, s. 35.
12. Idem, s. 37.
13. Idem, s. 37.
14. Lars Dalager: Grønlandske relationer indeholdende Grønlændernes Liv og Levnet, 1925, s. 4.
15. Holtved: Eskimoisk religion, 1968, s. 130.
16. Lasse Brandstrup: Dyrenes liv og død, 1985. Side 87 fortæller en eskimo fra området omkring Beringshavet følgende: »Hvis sjælene er tilfredse med den måde, de er blevet behandlet på af den jæger, der har dræbt det dyr, de beboede, siges det, at de ikke vil være bange for at møde ham igen i deres nye skikkelse, og de vil tillade ham at nærme sig dem og dræbe dem igen uden vanskelighed.«
17. Bent Jensen: Eskimoisk festlighed, 1965, s. 45.
18. Hindsberger, 1977, s. 18: »Vi har allerede set, hvordan eskimoerne igennem tiderne har indrettet sig med hinanden i forhold til naturen, vi skal nu se, hvordan man har indrettet sig i forhold til overnaturen.«
19. Hultkrantz, 1962, s. 365: »Sie erleben die Natur als das Grösste und Mächtigste von allem.«
20. Idem, s. 367: Sagt af en polareskimo: »Die Bären sind nicht hier, weil es hier kein Eis gibt, und es gibt kein Eis, weil der Wind zu heftig ist, und der Wind ist zu mächtig, weil wir die Mächte beleidigt haben.«
21. Idem, s. 368: En gammel illulikeskimo siger til Knud Rasmussen: »Wir haben Angst. Deshalb haben unsere Väter von ihren Vätern her sich mit den alten Lebensregeln gewappnet, die auf der Erfahrung und der Lebensweisheit von Geschlechtern aufgebaut sind. Wir wissen nicht wieso, wir ahnen nicht warum, aber wir befolgen sie, um sorglos leben zu dürfen.«
22. Hindsberger, 1977, s. 19.
23. Holtved, 1968, s. 142.
24. Hultkrantz, 1962, s. 379.
25. Hindsberger, 1977, s. 21.
26. Hultkrantz, 1962, s. 371.
27. Thalbitzer, 1926, s. 54.
28. Holtved, 1968, s. 143.
29. Hans Egede, 1925, s. 393f.
30. Poul Egede, 1988, s. 20.

Litteratur

- William Boas: The Central Eskimo. 1964.
Lasse Brandstrup: Dyrenes liv og død. 1985.
Lars Dalager: Grønlandske relationer indeholdende Grønlændernes liv og levnet. 1925.
Hans Egede: Det gamle Grønlands nye Perustration. 1925.
Paul Egede: Efterretninger. 1988.
Mogens Hindsberger: Grønlands religion. 1977.
Erik Holtved: Eskimoisk religion. 1968. (Illustreret Religionshistorie).
Åke Hultkrantz: Die Religionen der Amerikanischen Arktis. 1962.
Mads Lidegaard: Eskimoerne og kirken. 1991
Knud Rasmussen: Myter og sagn fra Grønland. 1921.
William Thalbitzer: Eskimoernes kultiske guddomme. 1926.